

Българите в Северното Причерноморие

изследвания и материали
том шести

НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРО-РУСКИТЕ МЕЖДУДИАЛЕКТНИ КОНТАКТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ОДЕСКА ОБЛАСТ В УКРАИНА

Людмила Баранник

Един от актуалните и сложни проблеми на съвременната лингвистика е взаимодействието между различните езици. Специален научен интерес представлява изследването на междуезиковите контакти на диалектно ниво. В тази разработка предмет на нашето внимание е взаимодействието в областта на лексиката между руските и българските говори на територията на Одеска област, което все още не е достатъчно разработено в научната литература.

В югозападната част на Одеска област са разположени повече от 50 български селища. Историята на тяхното създаване е тясно свързана с историята на заселването на южната част на Бесарабия, известна под името Буджак (от турското буджак "ъгъл"). Този край е наричан така от татарите и турците, господствали тук през XV – XVII в. През 1812 г. в резултат на освободителните войни на Русия с Турция Буджак е присъединен към Русия.

След освобождението на буджакските степи от властта на турците и татаро-ногайците започва тяхното бързо заселване с украинци и руснаци, които се преселват тук от вътрешните губернии на Русия. В Буджак се заселват също молдавци, цигани, гагаузи и колонисти от други страни: българи, сърби, немци, швейцарци и др.

Първото засвидетелствано преселване на българи в този район е през 1769 – 1791 г. През този период в освободените от руската армия крепости Измаил, Килия, Бендери, Акерман, в градовете Кишинев и Рени, както и в бившите татарски кишлаци и чифлици на Буджак се заселват до 2 000 българи,

търсещи убежище от турския гнет (С к а л ь к о в с к и й 1848, с. 5). Най-масовото заселване на българи тук става между 1806 и 1812 г. като следствие от победоносната война на Русия с турците.

През 1812 г. българските семейства в Буджак са около 2 800 (С к а л ь к о в с к и й 1848, с. 13). Те основават тук свои колонии и окръзи. През 30-те години на XIX в. се отбелязва друго масово преселване на българи в буджакските степи. През 1848 г. в 5 български окръга на Бесарабия се наброяват вече 92 български колонии, в които живеят 87 864 души (С к а л ь к о в с к и й 1848, с. 39).

След присъединяването на Бесарабия към Русия царското правителство предприема мерки за планомерно заселване на пустеещите бесарабски земи. Освен българи, в Бесарабия се заселват и други чуждестранни колонисти: сърби, поляци, немци, швейцарци. По същото време започва и преселването в този район на руски селяни от централните области на Русия, а също на украинци, молдавци, гагаузи, цигани. По този начин Буджак бързо придобива своеобразна национална пестрота, която в голяма степен е запазена и днес.

Заселилите се в Буджак в началото на XIX в. руски преселници се оказват в разноезично обкръжение. Техни съседи са украински, български, молдавски и гагаузки села, а също и немски колонии.

Между руснаците, от една страна, и украинците, българите, молдавците и представителите на други националности, от друга, се установяват продължителни контакти от различен характер – икономически и културен. Особено тесни са връзките между славяните – руснаци, украинци и българи. Между тях се води активна търговия, установяват се приятелски, а често и родствени взаимоотношения, обмена се опит в отглеждането на житните и градинските култури, в животновъдството. Всичко това не може да не окаже своето въздействие върху славянските говори, особено в областта на лексиката, тъй като тя е най-подвижният и поддаващ се на промени слой на езиковата система.

Речниковият запас на руските преселнически говори през времето, когато е откъснат от основния езиков и диалектен масив и се намира в разноезично обкръжение, се попълва с голямо количество заемки от украински, български, молдавски и други езици.

Анализът на заимстваните думи показва, че повечето от тях са възприети от близкородствения украински език и неговите диалекти, а също и от родствения български език.

Нашата задача тук е да установим кои са думите, засти от съседните български диалекти и навлезли в лексикалния състав на руските преселнически говори, да изясним причината за заимстването на тези бъл-

гаризми, особеностите на тяхното семантично усвояване, да определим сферите на тяхната употреба, степента им на разпространение в руските говори, а също и да отбележим някои специфични черти на взаимодействието между българските и руските думи в лексико-семантичната система на руските диалекти.

Дълготрайното непосредствено общуване между руските и българските преселници способства за обогатяването на руския речник предимно в сферата на селскостопанката лексика. Българите, за които градинарството е традиционен поминък, предават на руснаците следните думи, свързани със зеленчукопроизводството: *градина* “большой колхозный огород” (бълг. *градина*), *градинар* “огородник” (бълг. *градинар*), *дулап* “приспособление в виде большого колеса с сосудами из жести для полива огорода, водочерпалка” (бълг. *долан*), *чарк* “колесо дулапа” (бълг. *чарк*), *калистърка* “небольшая мотыга” (бълг. *калистърка*), *каба* “салатный лук” (бълг. *каба лук*), *рабажика* “мелкий семенной лук” (бълг. *арпаджик*), *красный патлажън* “помидор”, *патлажън* “баклажан” (бълг. *патладжън*) и др.

От българските говори руснаците възприемат и много думи, свързани с животновъдството: *коч* “баран, оставленный на племя” (бълг. диал. *коч*), *магарь* “осел” (бълг. *магаре*), *овен* – “баран” (бълг. *овен*) и др.

Руските преселници заимстват от българите и някои предмети на бита заедно с названията им: *булгур* “каша из пшеничной крупы” (бълг. обл. *булгур* и *бългур*), *каларма* “мясное кушанье с острыми приправами” (бълг. *кавърма*), *манджя* “соус из баклажан, помидоров, перца и лука” (бълг. *манджа*), *пастрома* “вяленое, сушеное мясо” (бълг. *пастърма*), *дувар* “каменный забор” (бълг. *дувар*), *соба* “печь, отопливаемая со стороны сеней” (бълг. *соба*), *колиба* “собачья конура” (бълг. колиба), *гарафен* “графин” (бълг. *гарафа*), *закуска* “завтрак” (бълг. *закуска*), *рокла* “длинное глухое платье темного цвета” (бълг. *рокла*), *запалка* “зажигалка” (бълг. *запалка*), *извор* “ключ, источник” (бълг. *извор*), *панера* “широкая плетеная корзина для овощей и фруктов” (бълг. *панер*), *чипици* “старинные женские башмаки” (бълг. *чепици*) и др.

Попадайки в руските говори, българизмите са подложени на видоизменения в звуково, морфологично и смислово отношение, които съответстват на вътрешния строеж на руските говори. В повечето случаи заемките от българските говори претърпяват фонетично-морфологична и семантична асимилация.

Процесите на асимилация на лексикалните заемки заслужават специално внимание. А. А. Потемня нееднократно набляга на това и подчертава, че “не е толкова важно какво и от кого се заема на определен етап от истори-

ческия живот на народа, по-важно е в какво заимстващият творчески пре-работва заетото, какво ново прибавя, създава в процеса на заимстването” (Булаховски, 1953, с. 7).

След преминаването им по устен път в руските преселнически говори на Одеска област българизмите се подлагат на фонетични промени, които ги приспособяват към фонетиката на възприемащите ги диалекти. Фонетичното усвояване на българизмите се изразява в оформянето им според фонетичните норми на руските говори, в замяната на някои специфични звукове със сходни южноруски в акустично-артикуляционно отношение, в изменение на гласните фонемите в неударено положение и т. н.

Често българските думи се усвояват от руснаците без фонетични промени. Това се обяснява с акустико-артикуляционното сходство на звуковете в руския и в българския език. Само отделни звукове в българския език се различават от руските им съответствия, което и обуславя фонетичната адаптация на българските заемки в руските преселнически говори.

За българизмите са характерни следните основни субстанции в областта на гласните при прехода им от езика източник в изследваните говори:

1. Несвойствената на руския език задноезична тясна гласна [ъ] се заменя с близкия в акустично отношение руски звук [а]: *търға* – *търга*, *кавърма* – *каварма*, *търпан* – *тарпан* и др.

2. Българският неударен звук [о], близък по произношение до гласната [у], се заменя с руските [у] или [о], които се произнасят като [а], тъй като за руските диалекти на Одеска област е характерно акането: бълг. *колѝба* – рус. гов. *калѝба*, бълг. *долан* – рус. гов. *дулѝн*.

3. Неударената българска гласна [е], която е близка по произношение до [и], се заменя от руския звук [и]: бълг. *чепѝци* – рус. гов. *чипѝцы*.

4. В усвоените от руснаците български думи става промяна на гласната [о] в неударена позиция под влияние на характерното за нашите говори акане: бълг. *колѝба* – рус. диал. *калѝба*, бълг. *чорба* – рус. диал. *чарба*.

В областта на консонантите се наблюдават следните субституции:

1. Българските “полумеки” съгласни звукове пред предноезичните гласни [е], [и] се заменят от съответните им меки: бълг. *па[нѝ]р* – рус. *па[н'е]ра*, бълг. *не[тѝ]л* – рус. *не[т'е]л*, бълг. *о[вѝ]н* – рус. *о[в'е]н*.

2. Африкатът [ц], който в български може да бъде твърд и мек, се заменя с винаги твърдия руски африкат [ц]: *чепѝци* – рус. диал. *чипѝцы*.

3. Звучният български африкат [дж] в някои случаи се заменя от единичния руски звук [ж]: бълг. *патладжан* – рус. диал. *патлажѝн*.

Морфологичното усвояване на българизмите се състои в тяхното оформяне според граматичните норми на руските говори: в приемането на

граматичните категории, формите на словоизменение и словообразуване, характерни за тези говори.

Заимстваните от българските говори думи са предимно съществителни имена. За българските съществителни е характерна липсата на падежни окончания, падежните отношения се предават аналитично, с помощта на предлози. Попадайки в руските говори, българските съществителни губят своя аналитизъм. Те приемат парадигмите на южноруското склонение и започват да се изменят по падеж с прибавяне на южноруските окончания, типични за руските преселнически говори на Одеска област.

Разпределението на българските съществителни имена по родова принадлежност в руските говори става в зависимост от тяхната форма: съществителните с основа на гласна се отнасят към женски род, тези с основа на съгласна – мъжки род.

Като правило при прехода си в руската морфологична система българизмите не променят родовата си принадлежност. Изключение са думите *магаре* и *арпаджик*. В българските говори *магаре* е съществително от среден род, а на руска почва формата се изменя в *магарѝ* и съществителното преминава в мъжки род. Българското съществително от мъжки род *арпаджѝк* се трансформира в *рабажѝка* в руските говори и преминава към женски род.

Понякога при прехода си в руската диалектна система българските съществителни търпят промени в категорията число. Така например в български език *чепѝк* има единствено и множествено число, руснаците заемат само формата за множествено число – *чипѝцы*, в руските говори това съществително име преминава в групата на *pluralia tantum*.

Влизайки в граматичната система на руските преселнически говори, българизмите обикновено не променят своята принадлежност към една или друга част на речта. Това не противоречи на езиковите закони. Както отбелязва Л. А. Булаховски (1953, с. 123), в повечето случаи процесът на заимстване протича така, че при усвояването си думите, идващи от друг език, запазват своята принадлежност към тази част на речта, към която са принадлежали в родния език. Въпреки това се срещат и изключения от това правило. Българското прилагателно име *каба* (СЧ, 299) например при прехода си в руските преселнически говори се субстантивира и започва да се употребява като съществително от женски род *каба* за наименование на кромид лук – срв. в бълг. *каба лук* “испанский лук” (СЧ, 299).

Анализът на заемките от българските говори показва, че в по-голямата си част те са усвоени от руските преселници без семантични изменения, т. е. в първоначалния им семантичен обем. Основно това са еднозначни думи, които изпълняват ролята на термини в говорите и обозначават битови и

селскостопански предмети: *пастромá* “вяленое сушено месо” (бълг. *пастърма* СЧ), *кашкавал* “овечий сыр” (бълг. *кашкавал* БТР, РСБКЕ), *чарба* “похлебка” (ср. бълг. *чорба* ЛАМ, БТР, РСБКЕ), *гарафен* “графин” (ср. бълг. *гарафа* ЛАМ, СЧ), *дувар* “каменен забор” (ср. бълг. *дувар* ЛАМ, БТР, СС, с. 35, СЧ), *панера*, *панерка* “большая широкая плетеная корзина для фруктов, овощей” (ср. бълг. *панер*, *панерка* БТР), *петел* “петух” (бълг. *петел* СС, с. 36, ЭИЗ, с. 88), *овен* “баран” (ср. бълг. *овен* СЧ, БТР), *рабажика* “мелкий семенной лук” (ср. бълг. *арпаджик* БТР, ЛАМ, РСБКЕ), *тарпан* “серп для срезания кукурузы, камыша” (бълг. диал. *търпан* СС, с. 42, ЭИЗ, с. 98), *чамур* “смесь глины и соломенной резки, служащая для изготовления сырцовых кирпичей при постройке стен” (бълг. диал. *чимур* ИКБ, с. 60, ЭИЗ, с. 130) и др.

Като правило без промени в семантично отношение се заимстват еднозначни думи и само в редки случаи двузначни, т. е. предаващи две близки значения: *нахут* – 1. “бобовое растение, особый сорт мелкого гороха с тонкими продолговатыми стручками”; 2. “плоды этого растения” (ср. бълг. *нахут* БТР, РСБКЕ, СЧ), *зарзала* – 1. “плодовое дерево, абрикос мелкоплодный”; 2. “плод этого дерева” (ср. бълг. *зарзала* БТР, РСБКЕ, ЛАМ).

Някои заемки търпят семантични промени на руска почва. Наблюденията показват, че в заимстваните думи протичат същите промени в значението, каквито и в коренните руски думи – стесняване и разширяване на значението. Това е напълно закономерно явление, тъй като, както отбелязва Р. А. Будагов, “в езика винаги могат да се наблюдават процесите стесняване и разширяване на значението, те са общ закон на неговата семантика” (Будагов в 1951, с. 112–113). При все това трябва да се отбележи, че при заемките стесняването на значението е по-често срещан процес, отколкото разширяването: “При оригиналните заемки най-специфичното семантично явление е специализацията на значението” (Доза 1956, с. 138).

Характерно явление при семантичната асимилация на чуждоезиковите заемки е, че многозначните в езика източник думи навлизат в заимстващия език само с едно от своите значения, и то най-конкретното. Във връзка с това Ю. С. Сорокин пише: “...типична за заимстваните думи е смисловата едноплановост, еднозначност. Заемките проявяват склонност към терминологизация, т. е. в заимстващия език те функционират като преки знаци на известните ни предмети и понятия. Навлизайки в орбитата на новия език, те губят широкия кръг разнообразни значения, които имат в езика-източник, така се оказват лишени от своята “вътрешна форма” и се специализират в предаването на едно определено значение” (Сорокин, 1965, с. 59).

Руските говори възприемат от българските и многозначни думи, но само в едно от техните значения: *магаре*, *петел*, *соба*, *закуска*, *извор* и др. В руските диалекти например *магарь* предава само значението “осел”, в българските *магаре* не се употребява само за наименование на животното, но и в преносно пренебрежително значение “глупак, тъпак” (за човек), означава също “подложка под струните на цигулка”, “четиринога дървена подложка за рязане на дърва” (СЧ, ЛАМ).

Думата *петел* (бълг. *петел*) се употребява в руските преселнически говори само за наименование на животното петел. В българския език *петел* се използва и за наименование на дивото животно тетерев. Българите използват *петел* и в преносно значение, като синоним на руското “глухая тетерев” (о човеке), т. е. глухчо, *петел* се нарича още опърничав, своенравен човек (БТР).

Българското *запалка* – “1. малък уред за получаване на огън, за запалване; 2. воен. приспособление в снаряд, мина и пр., което предизвиква експлозия, взривател” (БТР, РСБКЕ) е усвоено от руските преселници само в първото значение “зажигалка”. Българското *закуска* – “1. сутрешно хранене, първо ядене през деня; 2. действие по значението на глагола похапвам; 3. леко, малко ядене преди обяд за възбуждане на апетита, похапване”, е заимствано от руснаците само в значението “сутрешно хранене”, т. е. “завтрак”. В българските говори *извор* има следните значения: “1. място, където от земята извира вода, кладенец; 2. начало на река; 3. прен. писмен паметник, документ, художествено произведение и др., откъдето се черпи материал за научни изследвания” (БТР), от които в руските преселнически говори е възприето само значението “място, където от земята извира вода”, т. е. “ключ”, “родник”.

Изложеният материал свидетелства, че полисемантичните българизми навлизат в руските преселнически говори само с едно от своите значения, преносните и по-тесните специализирани значения не се усвояват. Не се заимстват също и значенията, за предаването на които в руските говори съществуват коренно руски думи. Така например руснаците не употребяват *магарь* в значението “приспособление за рязане на дърва”. С това значение в руските говори на Одеска област функционира известната коренно руска дума *козлы*.

Заедно със стесняването на смисловия обем на заимстваните от съседните български говори полисемантични думи и тяхното усвояване в руските говори само в едно от значенията им може да се наблюдава, макар и по-рядко, стесняване на семантиката като резултат от конкретизирането в руските говори на понятията, обозначаващи от тези думи. Думи, които в българските говори назовават общи понятия, в по-широк или по-тесен смисъл, в руските говори започват да се употребяват с по-конкретно, по-определено значение.

В българските говори например: *хазман* се нарича “всякое кастрированное животное” (вж. Ш в е ц о в а, 1952, с. 96), в руските говори думата означава само “холощенный баран”, докато бълг. *манджа* е с широко значение “ястие, гозба” (СЧ, ЛАМ, БТК, РСБКЕ) в руските говори *манджя* е със значение “особый вид кушанья: густой постный соус из помидоров, баклажанов, перца и лука”, бълг. *ракия* “алкохолно питие от ферментирали плодове” (ЛАМ, БТР) в руските говори стеснява значението си до “сливовая водка”, бълг. *рѝкля* “дълга женска дреха” (БТР, РСБКЕ, СЧ) се използва в руските говори за наименование на “платье особого покроя, строгое, глухое, обычно темного цвета”, бълг. *чепици* обозначава “кожена обувка” от всякакъв вид (СЧ), при руснаците *чипици* функционира като название за “особого вида старинные женские башмаки с резиновыми ушками”.

Често в процеса на заимстване българските думи търпят “двойно” стесняване на семантиката на руска почва: думата се усвоява само в едно от нейните значения, което допълнително се стеснява, конкретизира. Например в българския език и неговите диалекти *градина* е многозначна дума със следните значения: “1. място, засадено с цветя, дървета; 2. място, засадено със зеленчуци, обикновено заградено и близко до селището” (ЛАМ, РСБКЕ, ТВЩ), а също и “3. градска градина, парк” (РСБКЕ). Руснаците заимстват само едно от тези значения, при което допълнително стесняват неговия обем. Думата се използва като название на голяма селскостопанска площ в близост до селото, засята със зеленчуци (градината в двора на къщата се означава с руската дума *горѝд*). В българския език и неговите диалекти *колиба* има следните значения: “1. малка проста къща, направена от лек материал; 2. заслон, подслон от прѝти, покрити със слама, трѝстика и т. н.”. В руските говори се възприема само първото значение, и то със стеснена семантика, думата се употребява за наименование на кучешка колиба. В българските говори *сѝба* се използва за всякакъв вид пещ или стая с пещ, в руските говори *сѝба* обозначава определен вид пещ, такава, която отоплява съседната стая.

Понякога се заимства само определено значение, определена семантика, без да се заимства звученето или формата на думата, вследствие на което руски думи се обогатяват семантично. Това се наблюдава, когато руските говори имат адекватно звучене на съответната българска дума. Така лексемата *закуска* функционира в руските преселнически говори в значенията “1. действие по значению глагола закусить; 2. кушанья, употребляемые перед обедом для возбуждения аппетита или для заедания выпитого вина, водки и т. н.”. В българския език *закуска* има повече значения, тъй като се употребява и за наименование на храната, приемана сутрин. Руските преселници

заимстват от своите съседни българи това значение, прибавяйки го към значенията на своята дума *закуска*.

В отделни случаи в руските говори се наблюдава калкиране: *синий помидор* – *син патладжан* “баклажан”, *красный помидор* – *червен патладжан* “помидор”.

Българските заемки в руските говори имат различна честота на употреба. Някои от тях навлизат в активния всекидневен речник, други остават като архаизми и понастоящем заемат периферно място в речниковия състав на руските говори. Според степента си на употреба в руските говори българизмите се разделят на две групи. В първата група влизат активно функциониращите думи. Втората обхваща заемките, намиращи се на територията на речниковия запас на преселническите говори.

В по-голямата си част българизмите от първата група нямат съответствия в руския език, те обозначават специфични особености на българския бит и стопанство. Това са така наречените “заемки, които назовават нови предмети” (по терминологията на А. М. Селищев: вж. С е л и щ е в, 1931) или думи, които назовават нови за руските преселници понятия. Към тази група се отнасят: *нахѝт*, *зарзала*, *патладжан*, *манджя*, *каларма*, *пастрама*, *кашкавал*, *магарь* и др.

В руските села широко се разпространяват и онези българизми, които диференцират, конкретизират определени понятия, отдавна известни на руснаците: *градина* “большой колхозный огород” (ср. рус. *огород*, *горѝд*), *коч* “баран, оставленный на племя”, *газман* “холощенный баран” (ср. рус. *баран*), *рабажѝка* “мелкий семенной лук”, *каба* “салатный лук” (ср. рус. *лук*), *сѝба* “печь, отапливаемая из сеней” (ср. рус. *печь*), *панѝра* “большая широкая корзина для овощей и фруктов” (ср. рус. *корзина*) и т. н.

Честа употреба в руските говори имат също българизмите, назоваващи понятия, които в руския език се изразяват само посредством словосъчетания: *булгур* “каша из пшеничной крупы”, *пѝканки* “кукурузные хлопья” и др.

Носителите на руските преселнически диалекти в Одеска област чувстват всички изброени дотук думи като “свои”, коренно руски. Навлизайки в активния речников запас на всеки местен жител, българските заемки не отстъпват по честота на употреба и на най-употребяваните местни думи. Дали обозначават нови за руснаците предмети, понятия, явления, или предават тънки нюанси на едно или друго значение, или еднословно назовават онова, което в руския език се изразява само аналитично, т. е. с помощта на словосъчетания, българизмите без съмнение обогатяват речниковия запас на руските говори.

Втората група българизми е представена от така наречените историзми, думи, които са единствено наименование на вече излезли от употреба, остарели предмети на бита и селскостопанските дейности. Например: *дула̀п* “поливна машина в виде большого колеса с подвешенными к ней ведрами, используемая ранее для полива больших огородных участков”, *чарк* “колесо дулапа”, *чипи́цы* “старинные башмаки с резиновыми ушками”, *тарпа̀н* “серп для срезования кукурузы, камыша” и др.

Най-честата причина за заимстването в руските говори на думи от българския език са новите предмети и понятия, непознати до този момент на руските преселници в Одеска област. В. Г. Белински (1955, с. 60) пише: “Да се измислят нови термини за изразяване на чуждите понятия е много труден процес, който рядко дава положителни резултати. Затова заедно с понятието, което даден [народ – Л. Б.] заимства от друг, той усвоява и самата дума, изразяваща това понятие. В това действие може да се открие определена справедливост: като награда за това, че един народ е създал някакво понятие, друг народ заимства не само понятието, но и думата, която го обозначава”.

Този тип заемки често се наричат “културни” (В а н д р и е с, 1937, с. 213; С о б о л е в с к и й, 1891, с. 18; О т и е н к о, 1915, с. 2). Към този вид заемки спадат всички български думи, които назовават нови предмети, явления, понятия, навлезли в бита на руските преселници през периода, когато те живеят в тесни, приятелски отношения с българските си съседи. Руснаците заимстват от българите преди всичко думи, свързани с растениевъдството и животновъдството. Българите имат славата на умели градинари и като се преселват в Буджак, започват да отглеждат зеленчуци на обширни напоителни терени. Известният етнограф и статистик от Новорусийския край А. Скалковски пише през 1853 г.: “Преди около двадесет години в цяла Новорусия зелката и другите градински зеленчуци бяха толкова редки, колкото са гергините и китайските рози. Сега, благодарение на българите, пазарите на Одеса и другите градове в района предлагат превъзходни зеленчуци: тук могат да се намерят не само дини, пъпеши или краставици, но също огромни по размер зелки, две-, трифунтово цвекло, домати, патладжани, различни сортове тиква, праз, дълъг повече от лакът и т. н. На сто версти около Одеса до почти всеки извор може да се види стърчащ кол, на който е забито колело, към което са прикрепени множество улеи – това са египетските сакие, издигнати от българите за напояване на бостаните и градините” (С к а л ь к о в с к и й, 1853, 21–22).

Българите охотно споделят опита си в растениевъдството със своите съседи – руснаци, украинци, молдавци, и съвсем естествено е проникването в руските говори на българизми, свързани с обработката и отглеждането на

градинските култури, които означават нови за руснаците предмети и понятия. Това са споменатите вече *дула̀п* (бълг. *дол̀ап* градинарски, бълг. диал. *дула̀п*) “водочерпелка, машина в виде большого колеса с ведрами из жести для полива больших огородных массивов” (Наличието на машини за поливане – дулапи в стопанството на българите е отбелязано от Л. В. М а к а р о в а 1960, с. 26.), *чарк* (бълг. “колесо-маховик”) “большое колесо дулапа, к которому прикрепляется цепь с ведрами для полива огородов”, *рабажѝка* (бълг. *арпаджѝк*) “мелкий семенной лук”, *патлажѝн* (бълг. *патладжѝн*) “1. помидор; 2. баклажан”, *нахѝт*, *наѝт* (бълг. *нахѝт*) “особый сорт гороха с узкими длинными стручками” и др.

Покрай градинската терминология руското население заимства от българите отделни битови лексеми, а също и редица думи, свързани с животновъдството: *булгур* “каша из пшеничной крупы”, *мѝнджѝя* “густой постный соус из баклажан, помидоров, перца и лука”, *калармѝ* “мясное кушанье с острыми приправами”, *пастромѝ* “вяленое, сушеное мясо”, *сурѝватка* “сыворожка, которая отцеживается в процессе приготовления брынзы, творога”, *магѝрь* “осел”, *панѝра* “широкая плетеная корзина” и др.

За утвърждаването на тези думи във всекидневния речник на руските преселници способства не само липсата на семантични еквиваленти в изследваните говори, но също и практическата нужда от тези думи – всички те обозначават предмети и понятия, с които руснаците се облъскват в ежедневния си бит и практическа дейност. Жителите на съседните на българските украински села също заимстват много от тези думи, тъй като както за руските преселници, така и за украинските те назовават нови предмети и понятия (вж. М о с к а л е н к о, 1961; Д р о з д о в с к и й, 1961).

Общопризнат е фактът, че за диалектите е характерен стремежът към детайлизация, конкретизация на определени предмети, явления и понятия. Тази тенденция се проявява и при подбора на думите, които се заимстват. Наблюденията показват, че по-често е заимстването на онези думи, които диференцират, конкретизират определени понятия, вече познати на езика приемник. В руските преселнически говори например следните български думи са възприети именно като средство за конкретизация и детайлизация: *градѝна* “большой колхозный огород за селом”, *кабѝ* “крупный салатный лук”, *рабажѝка* “мелкий семенной лук”, *ракѝя* “сливовая водка”, *газмѝн* “холощенный баран, откармливаемый на мясо”, *сѝба* “особого вида печь для отапливания соседней комнаты”, *калистѝрка* “небольшая мотыга” и др.

Заемките от български език играят съществена роля в лексико-семантичната система на руските говори в Одеска област. Те обогатяват местната синонимика, позволяват конкретизирането на някои понятия, раз-

граничаването на отсенки в значението, придават на някои думи допълнителни значения.

Установявайки се в руските говори, българизмите встъпват в лексико-семантични връзки с руските литературни и диалектни думи, което води до появата в преселническите говори на голямо количество лексикални дублети и синоними: *градина* – *город*, *пéтел* – *кóчет*, *óвен* – *баран* – *хазман* – *коч*, *куркán* – *индюк*, *рóкля* – *плáтье*, *магáрь* – *осéл*, *сóба* – *печь*, *калистúрка* – *сáпа* и др.

Анализът на дублетните названия показва, че в повечето случаи те са само смислови дублети, които се различават един от друг по своята честота и сфера на употреба.

Според честотата на употреба на компонентите си дублетните групи с българска и руска дума в своя състав могат да се разделят на: 1. дублетни групи, в които преобладава употребата на руския компонент: *кóчет* – *пéтух* – *пéтел* (в този синонимен ред по-често се употребява диалектното *кóчет*), *барán* – *óвен*, *грúнда* – *бревно*, *рóкля* – *плáтье*, *чáрбá* – *юшка*; 2. дублетни групи, в които се предпочита употребата на българския компонент: *магáрь* – *осел*, *коли́ба* – *конура* и др.

Широкото използване в руските говори на българизмите *куркán*, *коли́ба*, *магáрь*, които са семантично еквивалентни на по-рядко употребяваните руски думи *индюк*, *конура*, *осел*, се поддържа без съмнение от активното функциониране на тези български думи и в украинските говори, носителите на които са близки съседи на руските преселници.

Обикновено местните жители определят дублетите като “стари” или “нови” думи, “чужди” или “свои” и т. н. В резултат на тази стилистична диференциация се създават стилистични синоними, като *пéтел* – *пéтух* – *кóчет*, *óвен* – *баран*, *дува́р* – *стена* в значението “каменный забор” и т. н.

В някои случаи синонимите се появяват като резултат от семантичната диференциация на думите от дублетната двойка. Така например южноруското *город* “огород”, сблъсквайки се с българския еквивалент *градина*, търпи промяна в семантиката си и започва да се употребява със значение “огород возле дома”. В резултат на взаимодействието си с южноруското *город* българската дума *градина* също се изменя семантично. В българския език *градина* се използва за наименование на каквото и да е място, засадено с цветя, дървета или зеленчуци, докато в руските говори думата служи за наименование само на “большой колхозный огород”.

Повечето от българските заемки, навлезли в руските говори на Одеска област, функционират не само в българските диалекти, но и в българския литературен език. Някои от тях обаче, като например *газман* (в бълг. гов.

хазман, ТВШ, с. 96, СС, с. 45), *коч* ЭИЗ, с. 104, *тарпán* ЭИЗ, с. 10, СМ, с. 165, ХВ, с. 56, *калистúрка* ЭИЗ, с. 99, *куркán* ЭИЗ, с. 88, *грúнда* ЛАМ, се срещат само в диалектите и по-точно в тракийските български диалекти и в източнобългарските говори на територията на Одеска област, разположени в съседство с териториите на руските преселници.

Една определена част от битуващите в изследваните от нас руски говори български диалектни заемки етимологически е свързана с тюркски прототипи: *дулán*, *чарк*, *чамур*, *нахут*, *кабá*, *газман*, *тарпán* и др. От истирико-икономическа гледна точка обаче малко вероятно е руснаците да са заимствали тези думи непосредствено от турски или татарски. Наличните исторически и етнографски данни и многобройните сведения на местните жители от руските села на Одеска област потвърждават, че тези думи са влезли в руските говори чрез българските преселнически диалекти.

Проведеният анализ на утвърдилите се в руските преселнически говори на Одеска област български лексикални заемки позволява да се направят следните изводи:

1. Дълготрайното съседско съжителство на родствените български и руски говори по естествен начин води до попълване на речниковия състав на руските преселнически говори със заемки от българските говори главно в сферите на бита и селското стопанство. Този процес е подпомогнат от трайните приятелски, а също икономически и културни контакти между руските преселници и техните съседи – българите.

2. Заимстването се извършва изключително по устен път. Преминвайки в лексико-семантичната система на руските говори, заетите български думи търпят фонетични, морфологични и смислови промени, които понякога имат сложен характер.

3. Най-честата причина за проникването на българизмите в руските говори са новите предмети, явления и понятия, които те назовават и които не са известни на руските преселници. Много от българските думи, навлезли в речниковия състав на носителите на руските говори, се използват като средство за диференциране и конкретизиране на някои от познатите вече на руското население общи понятия. Други български думи са възприети, защото назовават еднословно определени понятия, които в руските говори се предават описателно.

4. Взаимодействието между българските и руските думи, литературни и диалектни, води до появата в говорите на много дублети, чиито компоненти се различават по своята функционалност, честота и сфера на употреба, стилистична окраска, а понякога и семантично, по нюансите на значенията си.

5. През продължителния период на контакти между българските и руските диалекти се наблюдават следните основни процеси на лексикално ниво: а) заимстване на думи; б) калкиране на отделни думи и словосъчетания; в) различни по характер промени в семантиката на думите, както на заимстваните, така и на синонимните им коренно руски.

6. Българските думи, които навлизат в руските говори на Одеска област, се различават по своята честота на употреба. Някои остават в състава на всекидневно употребявания речников обем, други вече не се използват и се възприемат като архаизми, стоящи на периферията на речниковия запас на руските говори. Като правило в говорите се задържат онези заемки, които са жизнено необходими в ежедневно общуване, независимо дали обозначават нови за руското население предмети или явления от действителността, или придават нов оттенък в значението на дадена дума.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Белинский, 1955: Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений. Т. IX, М.
 Будагов, 1951: Будагов, Р. А. К проблеме устойчивых и подвижных элементов в лексике. – Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. Т. X, Вып. 2.
 Булаховский, 1952: Булаховский, Л. А. Александр Афанасьевич Потебня (К 60-летию со дня рождения). Киев.
 Булаховский, 1953: Булаховский, Л. А. Введение в языкознание. Ч. II. М.
 Вандриес, 1937: Вандриес, Ж. Язык. М.
 Доза, 1956: Доза, А. История французского языка. М.
 Дроздовський, 1961: Дроздовський, В. П. Болгаризми в українських говірках. – В: Тези доповідней IV міжвузівської республіканської конференції. Одеса.
 Макарова, 1960: Макарова, Л. В. Сельская община у болгар в XIX в. – В: Славянский этнографский сборник. Т. 62, М.
 Москаленко, 1961: Москаленко, А. А. Словник діалектизмі в українських говірок Одеської області. Одеса.
 Огиенко, 1915: Огиенко, И. И. Иноземные элементы в русском языке. Киев.
 Селищев, 1931: Селищев, А. М. Славянское население в Албании. С.
 Скальковский, 1848: Скальковский, А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк. Одеса.
 Скальковский, 1853: Скальковский, А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. II. Хозяйственная статистика Новороссийского края. Одесса.
 Соболевский, 1891: Соболевский, И. А. Русские заимствованные слова. Спб., (литография).

Сорокин, 1965: Сорокин, Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка. 30-е – 90-е гг. XIX века. М.–Л.

Швецова, 1952: Швецова, Т. В. Материалы для словаря болгарских говоров СССР. Словарь говора села Твардицы МССР. – В: Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР, вып. 2. М.

Използвани източници

- БТР Български тълковен речник. С., 1963.
 ИКБ Бунина, И. К. Лексический состав говора ольшанских болгар. – В: Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР, вып. 3. М., 1953.
 ЛАМ Мичатек, Л. А. Дифференциальный болгарско-русский словарь. Спб., 1910.
 РСБКЕ Речник на съвременния български книжовен език. Т. I–III. С., 1955 – 1959.
 СМ Младенов, Ст. – В: Тракийски сборник, кн. VI. С., 1941 (речникът към статията му).
 СС Стойков, Ст. Говор села Твардицы (Сливенской околии в Болгарии) и села Твардицы (Молдавской ССР). – В: Статьи и материалы по болгарской диалектологии, вып. 8. М., 1958.
 СЧ Чукалов, С. Българско-руски речник. С., 1957.
 ТВЩ Швецова, Т. В. 1952.
 ХВ Вакарелски, Хр. Изрази за примамване и отпъждане на някои домашни животни. – Сборник на БАН, кн. XXXI. Историко-филологически клон, кн. 17, С., 1937.
 ЭИЗ Зеленина, Э. И. Словарный состав суворовского говора. – В: Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР, вып. 8, М., 1958.